

ЗАПОБІГАННЯ КІБЕРБУЛІНГУ, КІБЕРМОБІНГУ, КІБЕРГРУМІНГУ В УКРАЇНІ

PREVENTION OF CYBERBULLYING, CYBERMOBING, CYBERGROOMING IN UKRAINE

Янішевська К.Д., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства
Сумський державний університет

Зінченко Г.С., студентка III курсу
Навчально-науковий інститут права Сумського державного університету

У статті проаналізовано можливі заходи протидії кібербулінгу, кібермобінгу та кібергрумінгу в Україні. Нині на законодавчому рівні немає чіткого тлумачення зазначених кіберправопорушень, проте існує велика кількість пропозицій з боку науковців, які розглянуто у роботі.

Відзначено, що ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначає булінг (цькування) діянням учасників освітнього процесу, яке полягає у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого. Незважаючи на наявність цього положення, можна вважати його лише формальним закріпленням кібербулінгу, оскільки зазначена норма не має чітких ознак кіберправопорушення, внаслідок чого спостерігається низький рівень протидії переслідуванню з використанням інформаційних технологій та інтернет-мережі через неповне врегулювання складу цього діяння.

Щодо кібермобінгу, то законодавством України питання протидії та заборони цього явища залишається взагалі неврегульованим. Стосовно запобігання кібергрумінгу також немає чіткого положення, яке було спрямовано на реалізацію захисту дітей від сексуальної експлуатації і сексуального насильства в інтернет-мережі, проте розслідування подібних злочинів досить часто розглядають за ч. ч. 1–2 ст. 156-1 та ст. 300-1 КК України.

У статті розглянуто досвід деяких зарубіжних країн щодо боротьби з кібербулінгом, кібермобінгом та кібергрумінгом задля можливого вдосконалення або оновлення законодавства України.

На основі проведеного досвіду запропоновано внести зміни до чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кіберправопорушення, кібербулінг, кібермобінг, кібергрумінг, безпека в Інтернеті, статевая свобода та статевая недоторканість малолітніх, запобігання.

The article analyzes possible measures to counter cyberbullying, cybermobbing, and cybergrooming in Ukraine. There is no clear interpretation of these cyber-offenses at the legislative level. However, there are many proposals from scientists considered in the paper.

The authors analyzed Art. 173-4 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses, which defines bullying as an act of participants in the educational process, which consists in psychological, physical, economic, sexual violence, in particular with the use of electronic communications, committed against a minor or by such a person against other participants in the educational process, as a result of which harm could be or was caused to the mental or physical health of the victim. Despite the existence of this provision, it can be considered only a formal fixation of cyberbullying, since this rule does not have clear signs of a cyber offense, as a result of which there is a low level of counteraction to harassment using information technology and the Internet due to the incomplete regulation of the composition of this action.

As for cybermobbing, the issue of countering and prohibiting this phenomenon remains generally unsettled by the legislation of Ukraine. Regarding the prevention of cybergrooming, there is also no clear provision aimed at protecting children from sexual exploitation and sexual abuse on the Internet. However, the investigation of such crimes is often considered under Parts 1–2 of Article 156-1 and Article 300-1 of the Criminal Code of Ukraine.

The article reviewed the experience of some foreign countries in combating cyberbullying, cybermobbing, and cybergrooming for possible improvement or updating of Ukrainian legislation.

Based on the experience, it was proposed to amend the current Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine.

Key words: cybercrime, cyberbullying, cybermobbing, cybergrooming, Internet security, sexual freedom and inviolability of minors, prevention.

Постановка проблеми. Як відомо, інтернет-мережа – це річ, без якої нині неможливо обійтися, а з початком пандемії Covid-19 люди фактично оселилися у віртуальному просторі. Хоча цей простір є найпростішим засобом для спілкування та саморозвитку особистості, він же є інструментом для цькування, погроз, психологічного тиску, терору та інших жакливих дій стосовно дітей, а інколи навіть дорослих.

Актуальність проблематики запобігання кібербулінгу, кібермобінгу та кібергрумінгу в Україні постала не так давно, але з кожним днем стає все гострішою. Щороку кількість жертв від зазначених кіберправопорушень зростає. Про це свідчать статистичні дані з дослідження медіаграмотності та інформаційної безпеки підлітків, проведеного лабораторією психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціології та політичної психології НАПН України в травні-червні 2020 р. у регіонах України. У результаті анкетування було встановлено, що 14% старшокласників стикалися зі спрямованими на себе знущаннями в Інтернеті; у 21,4% з опитаних було розповсюдження неправдивої інформації; у 15,6% – залякування, погрози завдати шкоди; у 7,1% – спілкування

з незнайомими людьми з небажаними наслідками, наприклад, небезпечні зустрічі з ними в реальності; у 6,1% – спонукання до насильства, агресії, підбурювання нетерпимого ставлення до інших [1].

Вбачається, що ця проблема вийшла за межі взаємин міжособистісного рівня та набула ознак глобальності і значного соціального резонансу. Масштаби її поширення неабияк супроводжуються негативними наслідками для життя і здоров'я жертв кібербулінгу, кібермобінгу та кібергрумінгу. У зв'язку з цим постало питання щодо вжиття певних заходів стосовно запобігання цих явищ задля створення безпечного інтернет-середовища для громадян України.

Аналіз останніх досліджень. Питання щодо запобігання кібербулінгу, кібермобінгу та кібергрумінгу розглядали у своїх наукових роботах такі вчені, як Н. Бугайова, Л. Данильчук, І. Зварич, Н. Маланчук, Л. Найдьонова, М. Фадеєва.

Метою статті є дослідження можливих заходів щодо протидії кібербулінгу, кібермобінгу та кібергрумінгу в Україні.

Виклад основного матеріалу. На законодавчому рівні у нашій державі, на жаль, ще досі немає єдиного науко-

вого тлумачення та правового визначення понять «кібербулінг», «кібермобінг» та «кібергрумінг» як суспільно небезпечних протиправних діянь. Попри це, існує значна кількість поглядів із боку науковців, які, як нам здається, найбільше розкривають зазначені явища.

Так, Л. Найдьонова вважає, що кібербулінг передбачає напади задля завдання психологічної шкоди, які здійснюються через електронну пошту, миттєві повідомлення (ICQ та інші системи), розгортаються в чатах, на вебсайтах, у соціальних мережах, а також діють через текстові повідомлення або зображення (фото, відео), терор за допомогою мобільного телефонного зв'язку [2, с. 2]. На думку М. Фадєєва, кібербулінг – це агресивна поведінка певної особи, найчастіше підлітка, яка здійснюється проти конкретної дитини (жертви) засобами електронної комунікації (Інтернет, мобільні телефони, соціальні мережі) [3, с. 24].

Щодо кібермобінгу І. Зварич стверджує, що він передбачає систематичне, повторюване протягом тривалого часу цькування, образи, приниження гідності іншого учасника колективу через інформаційні засоби, повідомлення, зокрема в Інтернеті, за допомогою електронної пошти, програм для миттєвого обміну інформації (Instant Messenger, наприклад, ICQ) у соціальних мережах, а також через розміщення непристойних відеоматеріалів на відео-порталах (YouTube, Facebook тощо) та їх розповсюдження за допомогою мобільного телефону (наприклад, у вигляді SMS-повідомлень або надокучливих дзвінків) [4, с. 2]. Н. Бугайова визначає кібермобінг як форму психологічного та економічного насильства, яка не обмежена просторово-часовими межами, у вигляді цькування людини з робочого колективу з використанням засобів електронної комунікації для образ, погроз і принижень [5, с. 172].

Якщо проаналізувати запропоновані визначення кібербулінгу та кібермобінгу, то можна помітити, що вони фактично ідентичні, однак варто зазначити, що різниця цих двох термінів полягає у складі суб'єкта цькування. Так, кібермобінг вчиняється групою людей і характерний для робочого колективу, тоді як кібербулінг здебільшого вчиняється одноосібно і характерний для освітнього середовища.

Кібергрумінг, або онлайн-грумінг, на думку П. Маланчук, є налагодженням довірливих стосунків з дитиною (найчастіше через соціальні мережі та фейкові акаунти) для отримання від неї інтимних фото чи відео з подальшим шантажуванням дитини для одержання ще відвертіших матеріалів, грошей чи зустрічей в офлайні [6, с. 132]. Л. Данильчук кібергрумінг характеризує як використання мережі Інтернет злочинцями для розшуку дітей, встановлення довірливих контактів задля подальшого вступу з ними в статеві стосунки чи здійснення щодо них інших дій сексуального характеру [7, с. 70].

Як показує практика, зазначені кіберправопорушення впливають на жертву цькування набагато сильніше, ніж традиційні форми цих злочинів (види булінгу, мобінгу та грумінгу). Для людини будь-якого віку переживання, пов'язані з віртуальним тероризуванням, можуть бути справді серйозними, оскільки здебільшого це тероризування включає погрози та приниження, які мають публічний і тривалий характер, що приводить до зниження самооцінки, втрати іміджу, глибокої депресії, розвитку підвищеної тривожності, фрустрації, почуття глибокої самотності, самоізоляції, а також до самогубства. Недаремно серед англійських учених з'явилося поняття «буліцид», що означає здійснення самогубства жертвами знущань у школі задля припинення страждань. Як зазначав Даніель, один із американських школярів, який був жертвою кіберправопорушень, «достатньо натиснути лише кілька кнопок на клавіатурі комп'ютера, і ти можеш зруйнувати людині репутацію, а то й життя. Звучить як перебільшення, але таке справді може трапитись» [8]. Варто також наголосити на тому, що нерідко трапляються випадки, коли жертви знущання вдаються до агресії як відплати за

страждання, а також більш схильні відповідати на негативну поведінку в антисоціальний спосіб.

Щодо боротьби з кібербулінгом, то в Україні вперше було сформовано державну політику щодо запобігання цькування з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)», згідно з яким визначається, що булінг (цькування) – це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [9]. Так, без сумніву, ухвалений нормативно-правовий акт має велике значення для зменшення безкарності за цькування та приниження, однак залишаються проблемні питання. Зокрема, зазначене положення визначає діяння, яке вчиняється лише у межах освітнього середовища; частина визначення «у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій» є формальним визнанням кібербулінгу, що не дає ефективно протидіяти переслідуванню з використанням інформаційних технологій та інтернет-мережі через неповне врегулювання складу цього діяння.

Незважаючи на велику кількість законодавчих актів, прийнятих в Україні, які регулюють питання кіберправопорушень, таких як Конституція України, Кримінальний кодекс України (далі – КК України), Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», Закон України «Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних», а також Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність, Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, питання протидії кібергрумінгу, національне законодавство безпосередньо не містить положень, спрямованих на реалізацію захисту дітей від сексуальної експлуатації і сексуального насильства в інтернет-мережі. Звичайно, розслідування подібних злочинів можна розглядати через інші статті Кримінального кодексу, наприклад, ч. 1–2 ст. 156-1 КК України визначає відповідальність за пропозицію зустрічі, зроблену повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, задля вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, а також задля втягнення її у виготовлення дитячої порнографії, якщо після таких пропозицій було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася; положеннями ст. 300-1 КК України встановлюється відповідальність за умисне одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій або умисне її придбання, або умисне зберігання, ввезення в Україну, виготовлення, перевезення чи інше переміщення дитячої порнографії задля збуту або без мети збуту чи розповсюдження [10]. Все ж таки, попри наявність зазначених статей, варто звернути увагу на те, що домагання дітей за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій не обов'язково приводить до особистої зустрічі, це може бути просто в Інтернеті, проте здатне завдати серйозної шкоди психічному здоров'ю дитини.

Якщо взяти до уваги врегулювання кібермобінгу, то на законодавчому рівні питання протидії та заборони цього явища залишається взагалі неврегульованим. У 2014 році були спроби прийняти законопроект про забезпечення захисту від морального переслідування на робочому місці від 3 червня 2014 року № 4997, де було визначено правові механізми запобігання та протидії психологічного тиску на робочому місці задля гуманізації трудових відносин та гарантування права працівникам на повагу до трудової

честі та гідності, проте проєкт цього Закону був відкритий. Водночас існує Закон України «Про засади протидії та запобігання дискримінації в Україні» від 6 вересня 2012 року № 5207-VI, який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації задля забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також говорить про існування «утисків», під якими розуміється не бажана для особи або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності чи створення щодо такої особи або групи осіб напруженої, ворожої або зневажливої атмосфери [11]. Справді, аналізуючи це положення, доходимо висновку, що воно фактично визначає сутність мобінгу як одну з форм дискримінації, однак загалом Закон здебільшого є суто декларативним, оскільки не визначає механізму захисту від мобінгу, а тим паче від кібермобінгу.

Пропонуємо розглянути досвід зарубіжних країн щодо боротьби з кібербулінгом, кібермобінгом та кібергрумінгом задля можливого вдосконалення або оновлення законодавства України.

Так, у штаті Мічиган передбачається відповідальність за розсилання чуток у соцмережах, публікацію повідомлення чи заяви в публічному медіафорумі або соромливих фотографій задля приниження людини. Тому, кого визнають винним у скоєнні проступку, може загрожувати максимум 93 дні ув'язнення, максимальний штраф у розмірі 500 доларів США або обидва покарання, але якщо правопорушник раніше був судимий, то йому може загрожувати до року в'язниці та/або штраф до 1 000 доларів США. Тому, хто демонструє «тривалу модель переслідування або залякування», що спричиняє серйозні травми жертві, може загрожувати тяжке покарання, що передбачає максимальне п'ятирічне ув'язнення та/або штраф у 5 000 доларів США. Порушника, чие переслідування в Інтернеті спричинило смерть жертви, може бути засуджено до 10 років ув'язнення за злочин та/або штрафу в розмірі 10 000 доларів США [12].

Іншим прикладом може бути штат Каліфорнія, де кібербулінг визнається як розміщення особистої інформації, використання нецензурної лексики, щоб викликати страх, погрози завдати шкоди особі або майну цієї особи чи члена її родини, переслідування іншої особи задля виклику у неї серйозних побоювань за свою безпеку або безпеку членів сім'ї, або просто використання електронних пристроїв для переслідування особи. Особі, визнаній винною за таке діяння у Каліфорнії, загрожує покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше 1 року або штраф у розмірі не більше 1 000 доларів США, або обидва види покарання. Досить важливим є те, що, відповідно до Закону Каліфорнії про безпечне місце для навчання, усі школи в штаті повинні прийняти політику та процедури для запобігання та боротьби з переслідуванням, залякуванням або знущанням з боку учнів на основі «фактичних чи уявних характеристик» жертви [13].

Щодо кібермобінгу, то на законодавчому рівні в більшості зарубіжних країн врегульована заборона цькування працівника трудовим колективом. У Трудовому кодексі Франції закріплено, що працівники не повинні піддаватися повторюваним діям, що становлять моральні утиски, які навмисно чи ненавмисно погіршують умови їх праці та можуть порушити їхні права та гідність, зашкодити їхньому фізичному чи психічному здоров'ю або поставити під загрозу їхнє професійне майбутнє. Відповідно до Кримінального кодексу Франції, якщо залякування через використання інтернет-мережі буде доведено і визнано як кримінальний злочин, то покарання передбачає позбавлення волі на строк до 2 років та штраф у розмірі 30 000 євро [14].

Відповідно до Закону про захист від переслідувань від 1997 року, у Великобританії в разі спричинення сер-

йозних переживань чи побоювань до особи з колективу за допомогою технічних засобів, що має значний негативний вплив на звичайну її повсякденну діяльність, або погрози щодо насильства або переслідування цієї особи правопорушник вважається винним у вчиненні такого злочину, якщо він розуміє або повинен розуміти, що його поведінка спричинить такий страх у іншого, несе таку відповідальність: позбавлення волі на строк не більше 10 років або штраф, або й те, й інше [15].

Щодо кібергрумінгу, то нині світові тенденції розвитку кримінального законодавства дедалі спрямовані на посилення кримінально-правової охорони дітей від сексуального насильства та експлуатації. Наприклад, у Кримінальному кодексі Німеччини визначено положення, яке передбачає, що будь-хто, хто впливає на дитину за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, щоб змусити дитину вчинити сексуальні дії в присутності самого себе чи третьої особи, або щоб сама особа чи третя особа вчинили сексуальні дії щодо дитини, або впливає на дитину, демонструючи порнографічні зображення, відтворюючи порнографічні аудіозаписи, роблячи порнографічний вміст доступним за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій або порнографічного мовлення, карається позбавленням волі на строк від 3 місяців до 5 років [16]. Відповідно до Статуту Флориди, навмисно заманювати, вимагати, намагатися спокушати або спокушати, спонукати дитину до сексуальної поведінки за допомогою інтернет-мережі чи комп'ютера, смартфона, планшета чи будь-чого іншого, що дає можливість надсилати повідомлення, карається до 5 років позбавлення волі та штрафу у розмірі 5 000 доларів США [17]. У Законі про сексуальні злочини 2003 року Великобританії закріплено, що особа віком 18 років або старше вчиняє правопорушення, якщо задля отримання сексуального задоволення навмисно спілкується з особою менше 16 років на теми сексуального характеру або має на меті заохотити цю особу здійснити спілкування сексуального характеру. Отже, вона несе таку відповідальність: за спрощеним засудженням до позбавлення волі на строк не більше 12 місяців або до штрафу, або й того й іншого; за обвинувальним вироком до позбавлення волі на строк не більше 2 років [18].

Зрозуміло, що забезпечити надійний захист дітей в Інтернеті набагато складніше, ніж у реальному житті. Саме тому для створення безпечного спілкування дітей та молоді в інтернет-середовищі потрібно застосовувати виключно комплексний підхід, тобто не лише врегулювання та прийняття нового законодавства, але й інформування громадськості щодо безпеки у цифровому просторі. Це може бути проведення різноманітних освітніх заходів, які будуть ознайомлювати суспільство з особливостями проявів таких явищ, як кібербулінг, кібермобінг та кібергрумінг, юридичної відповідальності за вчинення таких протиправних діянь, трагічності ймовірних наслідків, а також, безперечно, роз'яснення плану безпеки в Інтернеті (не розголошувати конфіденційну особисту інформацію, не відкривати підозрілі повідомлення електронної пошти, файли або вебсторінки від незнайомих людей, не призначати зустрічі з віртуальними знайомими тощо).

Окрім зазначеного, слід пам'ятати про те, що нині відомо багато різних технологій захисту даних та забезпечення конфіденційності роботи користувачів у мережі. Якщо брати до уваги соціальні мережі, то, наприклад, фахівцями Facebook для безпеки у мережі було створено три технології, такі як блокування контактів (можливість заблокувати небажаного користувача), звітування (користувач може повідомити про небажаний контент) та освітні технології («Центр захисту від травлі»). Також соціальна мережа у подальшому планує дати своїм користувачам можливість повідомляти про булінг чи переслідування від імені іншого. В Instagram користувачі можуть подати скаргу на небажаний коментар та обліковий запис чи

заблокувати його. Також є можливість зробити свій профіль «закритим» (тільки для «своїх» підписантів).

Попри зазначені заходи, все ж таки, якщо ми говоримо про безпеку дітей та підлітків, то не менш ефективним засобом захисту їх від негативного впливу та проявів кібербулінгу, кібермобінгу та кібергрумінгу є захисне програмне забезпечення «Батьківський контроль», установка його на пристрої, якими безпосередньо користуються діти, що використовує технології моніторингу, фільтрації та аналізу контенту й поведінки кінцевого користувача.

Висновки та пропозиції. У результаті проведеного дослідження доходимо висновку, що в Україні недостатньо, а іноді навіть відсутнє законодавче врегулювання таких діянь, як кібербулінг, кібермобінг та кібергрумінг. Дослідивши зарубіжне законодавство, доходимо висновку, що в країнах Європи та США досить серйозна увага приділена кримінально-правовому регулюванню зазначених кіберправопорушень.

Зважаючи на викладене та на основі поведеного дослідження пропонуємо доповнити КУпАП ст. 173-5, яка б мала таке визначення: «кібербулінг – це вид психічного насильства, умисні образи, погрози, цькування, дифамації і повідомлення від інших, що здійснюються за допомогою сучасних засобів комунікації, телефонів, електронної пошти, соціальних мереж два чи більше разів»; встановити відповідну санкцію; доповнити КУпАП ст. 173-6, яка б мала таке визначення: «мобінг (цькування) – це діяння

учасників трудових відносин, які полягають у психологічному, економічному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій та інтернет-мережі, що вчиняються стосовно працівника підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також стосовно осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами або особами, які працюють за трудовим договором з фізичними особами стосовно інших учасників трудових відносин задля приниження їх людської гідності за певними ознаками, створення стосовно них напруженої, ворожої, образливої атмосфери та/або примушування учасника трудових відносин до зміни місця роботи»; встановити відповідну санкцію.

Щодо кримінального законодавства було б доречно доповнити ст. 156-1 ККУ таким положенням: «кібергрумінг (онлайн-грумінг) – налагодження довірливих стосунків, спонукання до сексуальної поведінки шляхом ведення спілкування сексуального характеру та відкриття доступу до порнографічного вмісту повнолітньою особою стосовно особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, задля отримання від неї інтимних фото чи відео для власного задоволення чи з подальшим шантажуванням або для вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій за допомогою використання інформаційно-телекомунікаційних технологій чи інтернет-мережі»; встановити відповідну санкцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна стратегія захисту дітей в цифровому середовищі на 2021–2026 / Міністерство та Комітет цифрової трансформації України. URL: <https://thedigital.gov.ua/regulations/natsionalna-strategiya-zakhistu-ditey-v-tsifrovomu-seredovishchi-na-2021-2026-roki> (дата звернення: 17.10.2021).
2. Найдьонова Л. Кібербулінг або агресія в Інтернеті: способи розпізнання і захист дитини : методичні рекомендації. Київ, 2011. № 4. 34 с.
3. Фадеєва М. Структура психологічної готовності вчителя до надання психологічної допомоги дитині – жертві кібербулінгу. *Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2013. № 39. Ч. 1. 316 с.
4. Зварич І. Булінг у закладах освіти України і США. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 2. С. 1–5.
5. Нестеренко А. Адміністративно-правова протидія кібербулінгу стосовно дітей. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2019. № 21. С. 170–175.
6. Березовська В., Маланчук П. Кібергрумінг та відповідальність за нього. *Правова держава*. 2020. № 37. С. 130–136.
7. Данильчук Л. Ризики та безпеки мережі Інтернет: до проблеми інформаційної захищеності дітей. *Педагогічний дискурс*. 2012. № 13. С. 68–71.
8. Що робити, коли з мене знущуються? *Онлайн-бібліотека товариства «Вартова башта»*. URL: <https://wol.jw.org/uk/wol/d/r15/lp-k/502013166> (дата звернення: 25.10.2021).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18 грудня 2018 року № 2657. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text> (дата звернення: 25.10.2021).
10. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405#Text> (дата звернення: 25.10.2021).
11. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 6 вересня 2012 року № 5207. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text> (дата звернення: 27.10.2021).
12. Sicaon A. Michigan's new cyberbullying law about to take effect: What to know. *Detroit Free Press*. URL: <https://www.freep.com/story/news/local/michigan/2019/03/25/michigan-cyberbullying-bullying-illegal/3266178002> (дата звернення: 27.10.2021).
13. Perlman D. Is cyberbullying a crime? *Law Offices of Daniel R. Perlman*. URL: <https://www.danielperlmanlaw.com/blog/2017/09/cyberbullying-crime.shtml> (дата звернення: 27.10.2021).
14. Criminal Code of the French Republic. *Legislationline*. URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/30/France/show> (дата звернення: 27.10.2021).
15. Protection from Harassment Act 1997. *The Official Home of UK Legislation*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1997/40/section/4> (дата звернення: 28.10.2021).
16. Criminal Code of the Federal Republic of Germany. *Legislationline*. URL: <https://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes/country/28/Germany/show> (дата звернення: 28.10.2021).
17. Solicitation for Sexual Conduct with a Child over a Computer. *Florida Statute*. URL: <https://www.rpfoley.com/solicitation-for-sexual-conduct-with-a-child-over-a-computer-flo.html> (дата звернення: 30.10.2021).
18. Sexual Offences Act 2003. *The Official Home of UK Legislation*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/42/contents> (дата звернення: 28.10.2021).